O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY-EMOTSIONAL KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA KO‘P SUBYEKTLI IJTIMOIY-PEDAGOGIK SHERIKLIK

M.M. Nosirova
Shahrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada maktabdan tashqari ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko‘p subyektli ijtimoiy-pedagogik sheriklikning mazmuni va funksional mexanizmi yoritilgan. O‘quvchining ijtimoiy-emotsional rivojlanishi alohida pedagog yoki ta’lim muassasasining ta’siri bilan cheklanmasligi, balki “Kelajak” markazi, maktab, oila, mahalla, maktab maslahatchisi va jamoat tashkilotlarining muvofiqlashtirilgan hamkorligi asosida ta’minlanishi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy-emotsional kompetensiya, ijtimoiy-pedagogik sheriklik, “Kelajak” markazi, maktab, oila, mahalla, hamjamiyat, individual rivojlanish trayektoriyasi, ijtimoiy transfer, pedagogik hamkorlik.*

Аннотация. *В статье раскрываются содержание и функциональный механизм многосубъектного социально-педагогического партнёрства, направленного на развитие социально-эмоциональных компетенций учащихся во внешкольном образовании. Обосновывается необходимость согласованного взаимодействия центра «Келажак», школы, семьи, махалли, школьного консультанта и общественных организаций, поскольку развитие учащегося не ограничивается влиянием одного педагога или учреждения.*

Ключевые слова: *социально-эмоциональная компетенция, социально-педагогическое партнёрство, центр «Келажак», школа, семья, махалля, сообщество, индивидуальная траектория развития, социальный перенос, педагогическое сотрудничество.*

Abstract. *The article examines the content and functional mechanism of multi-stakeholder social and educational partnership for developing students’ social and emotional competencies in extracurricular education. It argues that development cannot depend on one teacher or institution alone and requires coordinated cooperation among the Kelajak centre, school, family, mahalla, school counsellor and community organisations.*

Keywords: *social and emotional competence, social and educational partnership, Kelajak centre, school, family, mahalla, community, individual development pathway, social transfer, educational cooperation.*

O‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari faqat maxsus mashg‘ulot, trening yoki pedagogik metodlar orqali shakllanadigan alohida ko‘nikmalar majmui emas. Ular o‘quvchining turli ijtimoiy muhitlarda orttirgan tajribasi, kattalar va tengdoshlar bilan munosabatlari, oiladagi emotsional muhit, maktabdagi kommunikativ madaniyat, mahalladagi ijtimoiy faollik va jamoat hayotidagi ishtiroki ta’sirida rivojlanadi.

O‘quvchi maktabdan tashqari ta’lim markazida hamkorlik, o‘zaro hurmat va mas’uliyatli qaror qabul qilish qoidalarini egallashi, biroq maktab, oila yoki tengdoshlar muhitida mutlaqo boshqa munosabatlarga duch kelishi mumkin. Turli muhitlarda taqdim etilayotgan talablar va xulq modellarining o‘zaro mos kelmasligi shakllanayotgan kompetensiyalarning barqarorligini pasaytiradi.

Shu sababli ijtimoiy-emotsional rivojlanishni faqat bitta ta’lim muassasasi doirasida tashkil etish yetarli emas. Ushbu jarayonda maktabdan tashqari ta’lim markazi, maktab, oila, mahalla, mutaxassislar va jamoat tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi ko‘p subyektli ijtimoiy-pedagogik sheriklik zarur.

Mazkur nazariy pozitsiyalardan kelib chiqib, *ko‘p subyektli ijtimoiy-pedagogik sheriklik* deganda o‘quvchining ijtimoiy-emotsional rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish uchun ta’lim va tarbiya subyektlarining funksional vazifalari taqsimlangan, o‘zaro mas’uliyat, qayta aloqa va pedagogik muvofiqlashtirishga asoslangan hamkorlik tizimi tushuniladi.

Ushbu sheriklikning asosiy maqsadi o‘quvchini turli tashkilotlar tomonidan nazorat qilish emas, balki turli muhitlarda amalga oshirilayotgan pedagogik ta’sirlarning uyg‘unligi va rivojlanish jarayonining uzluksizligini ta’minlashdir.

Maktabdan tashqari ta’lim tizimidagi “Kelajak” markazi ko‘p subyektli sheriklikning tashkiliy va metodik muvofiqlashtiruvchi bo‘g‘ini sifatida faoliyat yuritishi mumkin. Markazning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- ijtimoiy-emotsional rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tashkil etish;
- o‘quvchilarni jamoaviy, ijodiy va ijtimoiy loyihalarga jalb qilish;
- emotsional xavfsiz va inklyuziv pedagogik muhit yaratish;
- o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va kuchli jihatlarini aniqlash;
- pedagogik kuzatuv va rivojlantiruvchi monitoringni olib borish;
- oila, maktab va mahalla bilan hamkorlikni muvofiqlashtirish;
- o‘quvchilarning ijtimoiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash;
- individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish.

Markaz o‘quvchiga faqat bilim yoki qo‘shimcha ko‘nikma beruvchi muassasa sifatida emas, balki turli ijtimoiy tajribalarni birlashtiruvchi va o‘quvchi tashabbusini real faoliyatga aylantiruvchi pedagogik makon sifatida qaralishi lozim.

Umumta’lim maktabi o‘quvchining ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari kundalik o‘quv faoliyati va tengdoshlar bilan munosabatlarda qanday namoyon bo‘lishini kuzatish imkoniyatiga ega.

Maktabning sheriklik tizimidagi vazifalari quyidagilarni qamrab oladi:

- o‘quvchining sinf va maktabdagi kommunikativ xulqini kuzatish;
- tengdoshlar bilan hamkorlik va konfliktlar dinamikasini aniqlash;
- maktabdan tashqari faoliyat natijalarini tarbiyaviy ishlar bilan muvofiqlashtirish;
- sinf rahbari, fan o‘qituvchilari va maktab maslahatchisi o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish;
- maktab muhitida shakllangan kompetensiyalarni qo‘llash uchun vaziyatlar yaratish;
- o‘quvchining rivojlanish dinamikasi yuzasidan markaz va oilaga qayta aloqa berish.

Maktabning vazifasi o‘quvchini yana bir marta baholash emas, balki maktabdan tashqari muhitda shakllangan kompetensiyalarning kundalik ta’lim jarayonidagi namoyon bo‘lishini kuzatish va qo‘llab-quvvatlashdan iborat.

Oila bolaning birlamchi emotsional va ijtimoiy tajribasi shakllanadigan muhitdir. Ota-onalarning muloqot uslubi, hissiyotlarga munosabati, nizolarni hal etish strategiyalari va bolaga beriladigan mustaqillik darajasi uning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Oilaning sheriklik tizimidagi vazifalari:

- o‘quvchiga barqaror emotsional qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatish;
- uning fikri va hissiyotlarini tinglash;
- oilaviy muloqotda hurmat va ishonchni ta’minlash;
- uy sharoitida mustaqillik va mas’uliyatni rivojlantirish;
- o‘quvchining markazdagi faoliyatiga qiziqish bildirish;
- rivojlanish dinamikasi yuzasidan pedagoglarga qayta aloqa berish;
- o‘quvchining individual maqsadlarini qo‘llab-quvvatlash;
- konfliktlarni zo‘ravonliksiz hal qilishga shaxsiy namuna ko‘rsatish.

Oila bilan ishlashda ota-onalarni faqat majlisga chaqirish yoki o‘quvchining kamchiliklari haqida ma’lumot berish yetarli emas. Hamkorlik ota-onaning pedagogik jarayondagi faol va mas’uliyatli sherik sifatida ishtirokini nazarda tutadi.

Shu maqsadda ota-onalar bilan seminar, pedagogik maslahat, ota-ona va bola ustaxonasi, oilaviy loyiha, individual suhbat va rivojlantiruvchi tavsiyalardan foydalanish mumkin.

Maktab maslahatchisi yoki tegishli pedagogik mutaxassis ko‘p subyektli sheriklikda o‘quvchining individual ehtiyojlari va rivojlanish yo‘nalishlarini muvofiqlashtiruvchi vazifani bajaradi. Uning asosiy funksiyalari:

- o‘quvchining pedagogik va ijtimoiy-emotsional ehtiyojlarini aniqlash;
- o‘quvchi, pedagog va ota-ona o‘rtasidagi muloqotni tashkil etish;
- individual rivojlanish rejasini ishlab chiqishda ishtirok etish;
- markaz va maktabdagi kuzatuv natijalarini umumlashtirish;
- o‘quvchi uchun mos pedagogik yordam shakllarini tavsiya etish;
- zarur holatlarda tegishli mutaxassisga murojaat qilishni muvofiqlashtirish;
- rivojlanish dinamikasini kuzatish va qayta aloqani tashkil etish.

Maslahatchi o‘quvchini turli subyektlarning baholari obyektiga aylantirmasligi lozim. Uning vazifasi turli manbalardan olingan ma’lumotlarni etik talablar asosida umumlashtirish va pedagogik yordamni muvofiqlashtirishdan iborat.

Mahalla o‘quvchining ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini real ijtimoiy faoliyatda qo‘llashi uchun tabiiy makon yaratadi. Agar kompetensiyalar faqat mashg‘ulot yoki sinf doirasida namoyon bo‘lsa, ularning hayotiy barqarorligi cheklangan bo‘lib qoladi. Mahalla va jamoat tashkilotlari quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- volontyorlik faoliyatini tashkil qilish;
- ijtimoiy va ekologik loyihalarda ishtirok etish;
- keksa avlod vakillari bilan hamkorlik;
- mahalliy muammolarni o‘rganish va yechim taklif qilish;
- xayriya va o‘zaro yordam tashabbuslarini amalga oshirish;
- milliy qadriyatlar va madaniy merosga oid loyihalarda qatnashish;
- fuqarolik faolligi va ijtimoiy mas’uliyatni namoyon etish.

Masalan, mahalladagi ekologik muammoni aniqlash, loyiha rejasini tuzish, vazifalarni taqsimlash va natijani jamoatchilikka taqdim etish jarayonida o‘quvchilar hamkorlik, liderlik, mas’uliyat, empatiya va muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyalarini real sharoitda qo‘llaydilar.

Jamoat tashkilotlari esa mentorlik, resurs, ekspert ko‘magi va ijtimoiy tashabbuslarni kengaytirish imkoniyatlarini taqdim etishi mumkin.

Ko‘p subyektli sheriklik samarali ishlashi uchun har bir subyektning vazifalari aniq belgilanishi, o‘zaro qayta aloqa izchil tashkil etilishi va faoliyat umumiy pedagogik maqsadga yo‘naltirilishi zarur. Mazkur mexanizmni quyidagicha ifodalash mumkin: *ehtiyojlarni aniqlash → umumiy rivojlanish maqsadini belgilash → subyektlar funksiyalarini taqsimlash → muvofiqlashtirilgan faoliyat → ko‘p muhitli kuzatuv → qayta aloqa → individual va umumiy korreksiya.*

Birinchi bosqichda o‘quvchining kuchli jihatlari, qiziqishlari va rivojlanish ehtiyojlari aniqlanadi. Keyin o‘quvchi ishtirokida umumiy va individual maqsadlar belgilanadi. Har bir sherik o‘z vakolati va imkoniyatidan kelib chiqib muayyan vazifani bajaradi.

Masalan, markaz jamoaviy loyiha tashkil etadi, maktab o‘quvchining kundalik xulqidagi o‘zgarishlarni kuzatadi, oila emotsional qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi, mahalla real faoliyat maydonini taqdim etadi, maslahatchi esa jarayonni muvofiqlashtiradi.

Mazkur faoliyat natijalari qayta aloqa orqali umumlashtiriladi. Agar o‘quvchi markazdagi loyihada faol, biroq maktabdagi guruhli faoliyatda passiv bo‘lsa, kompetensiyani turli vaziyatlarga ko‘chirishga qaratilgan qo‘shimcha topshiriqlar ishlab chiqiladi. Agar u tengdoshlari bilan hamkorlik qilsa-yu, oiladagi muloqotda keskinlik saqlansa, ota-ona bilan maslahat va oilaviy hamkorlik faoliyati kuchaytiriladi. Shu tariqa ko‘p subyektli sheriklik bir martalik tadbir emas, balki muntazam qayta aloqa va pedagogik korreksiyaga asoslangan uzluksiz jarayon sifatida faoliyat yuritadi.

Ko‘p subyektli sheriklikning shaxsga yo‘naltirilganligini ta’minlovchi asosiy vosita individual rivojlanish trayektoriyasidir.

Individual trayektoriya o‘quvchini boshqa bolalardan ajratish yoki unga soddalashtirilgan faoliyat taqdim etish degani emas. U umumiy dastur doirasida o‘quvchining ehtiyojlari, kuchli tomonlari, qiziqishlari, rivojlanish sur’ati va shaxsiy maqsadlarini hisobga olishni anglatadi.

Individual rivojlanish trayektoriyasi quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- boshlang‘ich pedagogik diagnostika;
- kuchli jihatlar va rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash;
- o‘quvchi bilan hamkorlikda shaxsiy maqsad belgilash;
- mos faoliyat, topshiriq va rolni tanlash;
- markaz, maktab va oiladagi rivojlanishni kuzatish;
- formativ qayta aloqa berish;
- o‘quvchining o‘zini baholashi;
- individual rejani korreksiya qilish;
- natijalarni portfolio orqali qayd etish.

Mazkur jarayonda pedagogik yondashuv “kamchiliklarni aniqlash va tuzatish” paradigmasidan o‘quvchining kuchli jihatlariga tayangan holda rivojlantirish paradigmasiga o‘tadi.

Ko‘p subyektli hamkorlik o‘quvchi haqidagi ma’lumotlarni nazoratsiz almashish yoki uni bir nechta subyekt tomonidan jamoaviy baholash jarayoniga aylanmasligi kerak.

Sheriklikda quyidagi etik talablar ta’minlanishi zarur:

- o‘quvchining qadr-qimmatini hurmat qilish;
- shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligini saqlash;
- faqat pedagogik jihatdan zarur ma’lumotlardan foydalanish;
- o‘quvchining fikri va roziligini hisobga olish;
- baholovchi va hukm qiluvchi iboralardan voz kechish;
- ma’lumotlarni rivojlantiruvchi yordam ko‘rsatish maqsadida qo‘llash;
- oila va ta’lim muassasasi o‘rtasida o‘zaro ishonchni ta’minlash.

Mazkur tamoyillar sheriklikni nazorat mexanizmidan o‘quvchi rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi insonparvar pedagogik tizimga aylantiradi.

O‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirish bitta pedagog, ta’lim muassasasi yoki alohida metodning ta’siri bilan cheklanmaydi. Ushbu kompetensiyalar o‘quvchi faoliyat yuritadigan turli ijtimoiy muhitlarning o‘zaro uyg‘un ta’siri asosida barqaror shakllanadi.

Shu sababli “Kelajak” markazi, maktab, oila, maktab maslahatchisi, mahalla va jamoat tashkilotlarining ko‘p subyektli ijtimoiy-pedagogik sherikligini yo‘lga qo‘yish ijtimoiy-emotsional rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

Sheriklik tizimida “Kelajak” markazi rivojlantiruvchi faoliyatni tashkil etadi, maktab kompetensiyalarning kundalik muhitda namoyon bo‘lishini kuzatadi, oila emotsional qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi, maktab maslahatchisi individual rivojlanishni muvofiqlashtiradi, mahalla va jamoat tashkilotlari esa kompetensiyalarni real ijtimoiy faoliyatda qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Mazkur yondashuvning ilmiy ahamiyati ijtimoiy-emotsional rivojlanishni alohida muassasa doirasidagi pedagogik jarayon sifatida emas, balki *markaz – maktab – oila – mahalla – hamjamiyat* o‘rtasidagi funksional aloqalarga tayangan ko‘p muhitli rivojlanish tizimi sifatida talqin etish bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
2. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
3. Rogers C.R. Freedom to Learn. – Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969.
4. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11, No. 4. – P. 227–268.